

VILÁG- TÖRTÉNET

13. (45.) évfolyam 2023. 4.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **TÚRÓCZITAMÁS**
SPANYOL–JAPÁN KAPCSOLATKERESÉS
II. FÜLÖP URALMA IDEJÉN
- **BENCZE ANDRÁS**
OROSZ-AMERIKA TÖRTÉNETE
- **KURDI KRISZTINA**
SZOLGÁLAT ÉS BIRODALMI PATRIOTIZMUS
- **KOVÁCS BÁLINT**
ANTROPOLÓGIAI JEGYEK ÉS BŰNBAKKÉPZÉS
- **OLOSZ LEVENTE**
A MAGYAR BORKERESKEDELEM SIKEREI ÉS KUDARCAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN
- **SZEMLE**
ROBERT PICHLER, GYÓNI GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Expanzió és berendezkedés (Bíró László)	481
<i>Tanulmányok</i>	
Túróczi Tamás: Spanyol–japán kapcsolatkeresés II. Fülöp uralma idején	487
Bencze András: Orosz–Amerika története	513
Kurdi Krisztina: Szolgálat és birodalmi patriotizmus. Bredeczky Sámuel evangélikus lelkész galíciai munkássága	533
Vajda Zoltán: Thomas Jefferson és a szegénység problémája az Egyesült Államokban republikánus kontextusban	553
Kovács Bálint: Antropológiai jegyek és bűnbakképzés. Örmények a fajelmélet diskurzusában	571
Sáfi Csaba: Etnikai alapú politika vagy együttműködés? Eltérő politikai lehetőségek az ukrain orosz politikában	593
<i>Műhely</i>	
Olosz Levente: A magyar borkereskedelem sikerei és kudarcai az első világháború idején	611
<i>Szemle</i>	
Fejezetek az albán–magyar kapcsolatok történetéből (Robert Pichler)	639
Oroszország északisága (Gyóni Gábor)	645

2022-ben jelent meg Andrej Golovnyov, a szentpétervári Kunstkamera (antropológiai és etnográfiai múzeum) igazgatójának, az Oroszországi Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete levelező tagjának *Oroszország északisága* című monográfiája, amely tulajdonképpen *A mozgás antropológiája. Észak-Eurázsia korai története* és *A kolonizáció jelensége* után a harmadik (befejező?) darabja a szerző nagy sorozatának.² A három kötetből immáron nem kevesebb, mint egy eredeti, konceptuálisan önálló, antropocentrikus Oroszország-történet rajzolódik ki.

A mozgás antropológiája a mongol korszakig követi a Rusz és Észak-Eurázsia történetét, *A kolonizáció jelensége* a 17. század végéig írja le Oroszország történetét, az *Oroszország északisága* kronológiailag I. Pétertől napjainkig terjed. A három mű gondolatisága összefonódik, s a főbb tézisek már *A mozgás antropológiájában* kirajzolódtak az eurázsiai magisztrális kultúrákról, a novgorodi „nordizmusról” és a moszkvai „hordizmusról”, a kolonizáció törvényszerűségeiről, a metropolis és a frontier kölcsönhatásáról eurázsiai viszonylatban, Oroszország „helyéről”, a szex–rokonság–hatalom antropológiai triászáról. Az *Oroszország északisága* „módszertanilag” éppen ezért inkább csak kibontása az előző két monográfiának, miközben időrendben tovább halad. Az a gondolat, hogy Oroszország Észak, már *A mozgás antropológiájában* megjelent, a most ismertetendő mű az „északiság”, az „orosz északiság” tézisének kifejtése.

Az orosz történelem gyökerei északra nyúlnak: a Rusz Ladoga–Novgorod vidékén jött létre, nem Kijevben (a Kijevi Rusz újkori historiográfiai konstrukció). Az északi, novgorodi Rusz őrizte meg leginkább a „nordikus” tradíciókat, bár az orosz történelemnek ez az alternatívája végül elbukott az Arany Horda örökösének tekinthető Moszkvával szemben folytatott harcban (Novgorod és Moszkva küzdelme az északi „nordizmus” és a tatár „hordizmus” párviadala). Ennyiben Golovnyov történelemszemléletének alapja az eurázsiai történeti iskola, de a szerzői koncepció kifutása nem ezen iskola egyik újabb termése, hanem egy nagyon is eredeti elképzelés, mely szerint az északiság nemcsak az egykori novgorodi periferián élt tovább marginális kulturális jelenségként, hanem a 18. századtól az orosz birodalmiság alapjává vált.

Az *Oroszország északisága* részletesen bemutatja a középkori és középkori gyökérű novgorodi kultúrát, amely egészen mostanáig az orosz észak világában folytatódik, külö-

1 Головнёв, А. В.: *Северность России*. Санкт-Петербург, Музей Антропологии и Этнографии, 2022. 450 стр.

2 Головнёв, А. В.: *Антропология движения (древности Северной Евразии)*. Екатеринбург, 2009 [ismertetése: *Klió*, 20. (2011) 1. sz. 18–24.], illetve Головнёв, А. В.: *Феномен колонизации*. Екатеринбург, 2015 [ismertetése: *Világtörténet*, 6. (38.) (2016) 655–657.].

nösen a tengeri pomorok között. Földrajzilag tágabb értelemben az orosz észak a szabadság földje, ahol nem létezett jobbágyi röghöz kötöttség. Még Novgorod bukása után is az orosz észak sokáig fenntartotta összeköttetéseit a skandináv világgal, különösen a norvégokkal, időnként még házassági kapcsolatok szintjén is.

A hagyományos nézőpont Oroszországban is perifériaként tekint északra. Holott Oroszországot északról érdemes nézni, nem észak felé, és északot is északi szemmel kell látni. Az északi népek (csukcsok, jukagírok) szemében észak (a sarkkör) nem a világ vége, hanem átjáró, kapu a felvilág, egy másik világ felé. Az orosz kultúrában észak a szabadság és a lelki megtisztulás földje. A novgorodiak által alapított Szoloveckij-kolostor az orosz észak önálló egyházi, lelki központjává vált, különösen 1478 (Novgorod Moszkva általi bekebelezése) után, helyi csodatevőkkel és szentekkel, miközben Murman vidéke az északi szemlélet szerint a keresztény egyháztól mentes területnek számított – a pogányság földjének. Ez részben egyfajta „vallási, világnézeti sokszínűség” jele, eredetét tekintve a régi északi tradícióból származtatható, abból, hogy észak a csodák és a varázslat földje (ugyanide tartozik a finn–karél hagyomány is az északi Pohjoláról vagy a nyenyec folklór Nerm-szejje). Az egészen a legutóbbi időig gyűjthető északi bilinákban szépen megmaradt a pogány világ ethosza (a bilina kevés kivételtől eltekintve tipikusan északi orosz tradíció). Az északi bilinák a hivatalos egyházi kultúrával szembeni népi hősök hagyományát őrizték meg (mint például a Perunt imádó Vaszilij Buszlajevét). A bilina ebben az értelemben „ellenkultúra” volt, vagyis a szabadság megnyilvánulása: az emlékezet szabadságáé. A szabadságnak kedvezett az is, hogy a bilinát – mivel orális műfaj volt – nem korlátozták az írásbeliségben bevett szabályok és a cenzúra. A középkori eredetű „novgorodi eposz” hősei dinamikus emberek voltak dinamikus sorsokkal: „A novgorodi álom nem eszme, hanem cselekvés” – írja Golovnyov.

Az észak- eurázsiai magisztrális kultúrák egyike az északi rusz/novgorodi/orosz: „Az utazás joga megkülönbözteti a szabad embereket a nem szabadoktól.” Az északi orosz történelem az utazások, expedíciók története: a dicsőségért, a zsákmányért, a gazdagságért, a felfedezés kedvéért, a kereskedelemért, az adóztatás jogáért való küzdelem, a folytonos úton levés, mozgás az északi élet elengedhetetlen velejárója. A novgorodi világ utak és hálózatok összeköttetése volt a partnerség és a kereskedelem jegyében. Novgorod a területek feletti kontroll viking hagyományát vitte tovább, a novgorodi földeken nem voltak „orosz csapatok”, erődök, „adminisztráció”, viszont a helyi finnugor vezetőket befogadták a novgorodi elitbe (például az észti Lembitu, a lív Ako, az izsór Pelguszij, a karél Valit neve ismert a kútfőkől), és magában Novgorodban is elég sok karél élt. 1478 után a pomorok váltak a háttérbe szoruló novgorodi világ legfőbb képviselőivé, de nem mint rezervátum: ők voltak az úttörők az Északi-sark, Szibéria meghódításában, és ők fektették le a Skandináviától (Pecsenga) Csukotkáiig haladó utat. Egyes legendák szerint a novgorodiak Alaszkát is elérték volna, de ez nem bizonyítható.

A 16. századtól Anglia is aktív volt az orosz északon, Holmogoriban angol kereskedők kolóniája tevékenykedett, a 16. századi Londonban ismerték a szamojedokat. Anglia IV. Iván tragikus uralma idején és az azt követő években közel állt ahhoz, hogy gyarmati uralma alá vonja az orosz északot. Abban, hogy ez nem következett be, nem a metropólia, hanem a novgorodi eredetű Sztroganovok által irányított „északi frontier” játszotta a főszerepet.

Oroszország akkor lett hivatalosan is birodalom, amikor I. Péter az északi háborúban legyőzte XII. Károly svéd királyt. Ebben a háborúban a flottát építő, a tengerre (újra) kilépő Oroszország legyőzte azt a Svédországot, amely a szárazföld felé nyitott, holott maga I. Péter is úgy vélekedett, hogy az északi háború nem földek megszerzéséért, hanem a ten-

ger feletti uralomért folyt. Oroszország birodalmisága az északi tengerek feletti uralommal alakulhatott ki.

A 18. században megkezdődött a hivatalosan is birodalomná átnevezett Oroszország etnográfiai leírása, mely munkát elsősorban német területekről hozott tudósok végezték (Gerhard Friedrich Müller, Johann Gottlieb Georgi, Peter Simon Pallas). Ekkor teremtődött meg Oroszországnak az az önképe, amely magát soknemzetiségű birodalomként ábrázolja: az etnográfiai sokszínűség nem pusztán objektív adottság, hanem Oroszország eszméjévé is vált. Ahogy Golovnyov írja: az etnográfia a 18. századi Oroszországban született meg, jó száz évvel Európa előtt.

Oroszország nem Észak része, hanem maga Észak. Észak pedig nem perifériája, hanem fundamentuma az orosz államiságnak, hasonlóan ahhoz, ahogy F. J. Turner történelem-szemléletében a frontier nem peremterülete, hanem szíve és motorja az Egyesült Államoknak. Az északiság jellemzője Golovnyov szerint, hogy Észak a szabadság földje, és a „szabad Oroszország” térsége – benne az orosz északkal, az Urállal, Szibériával (bár a szabadság területei közé sorolhatók a déli kozák földek is) – történelmileg, kiterjedését illetően meghaladta „a röghöz kötés rendszerének Oroszországát”. Észak ma is sokak képzetében a szabadság és az önkifejeződés potenciális terepe. Az északiság velejárója a magisztralitás, a mozgás, és „a térségek feletti kontroll alapja a mobilitás”. Észak a hallgatás és a poézis földje, ahol a csend többet jelenthet, mint a szó, de a skandináv sagák, a finn rúnók, az orosz bilinák, a nyenyec jarabcok, a jakut olonhók világa is.

A könyv kapcsán kritikaként lehet megjegyezni, hogy stílusában mintha kevésbé lenne briliáns és lenyűgöző, mint *A mozgás antropológiája* és *A kolonizáció jelensége*. Mint ha a kelleténél többször látnánk kinyilatkoztatásterű megállapításokat, melyek mögött nincs megfelelő argumentáció, vagy akár a jegyzetapparátusban megnyilvánuló mélység – persze könnyen lehet, hogy ez az érzet csak optikai csalódás, mivel a főbb gondolati elemeket már az előző két monográfiában lefektette a szerző. Technikailag nem szerencsés, hogy elég nehezen olvashatók a szöveget széttörő, külön dőlt betűkkel és más betűtípussal kiemelt idézetek.

Meglehet, túl kockázatosnak tűnik efféle megállapítást tenni rövid idővel az idézett művek megjelenése után – és ez nyilvánvalóan a recenzens egyéni véleménye és felelőssége –, összességében Andrej Golovnyov idézett művei egy rendkívül eredeti, antropocentrikus Oroszország-történetet rajzolnak meg. E nagy szellemi vállalkozás potenciálisan olyan szerzők magasságába emelheti Golovnyovot, mint Szergej Szolovjov, Vaszilij Kljucsevszkij, Georgij Vernadskij, Lev Gumiljov.

Gyóni Gábor*

* A szerző az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének habilitált egyetemi docense (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8., gyoni.gabor@btk.elte.hu).

CONTENTS

Expansion and Establishment (László Bíró)	481
<i>Studies</i>	
Tamás Túróczi: Search for Spanish–Japanese Relations during the Reign of Philip II	487
András Bencze: History of Russian America	513
Krisztina Kurdi: Service and Imperial Patriotism: The Work of the Lutheran Priest Sámuel Bredeczky in Galicia	533
Zoltán Vajda: Thomas Jefferson and the Problem of Poverty in the United States in a Republican Context	553
Bálint Kovács: Anthropological Characteristics and the Making of Scapegoats: Armenians in the Discourse of the Race Theory	571
Csaba Sáfi: Ethnic Politics or Cooperation? Diverging Political Options in Russian Politics in Ukraine	593
<i>Workshop</i>	
Levente Olosz: The Successes and Failures of the Hungarian Wine Trade during the World War I	611
<i>Book Reviews</i>	
Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts (Robert Pichler)	639
Northness of Russia (Gábor Gyóni)	645

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2023. évi évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Kutatási Hálózat Titkársága
és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

